

לא תוכל להתעלם

ביחידה זו נלמד כמה מצוות בחומש דברים שבהן נתבע הפרט או הציבור לאחריות על זולתו.

2	מבוא: הנחיה ללימוד המצוות
4	מינוי שופטים (פרק טז יח-כ)
7	ערי מקלט פרק יט א-יג
13	עגלה ערופה, פרק כא פסוקים א-ט
18	בן סורר ומורה (פרק כא פסוקים יח-כג)
22	השבת אבידה וטעינה (פרק כב, א-ד)

מבוא: הנחיה ללימוד המצוות

מבוא ליחידה

לקראת הכניסה לארץ מורה התורה לעם ישראל מצוות שתהווה תשתית לחיי עם ישראל בארצו.

חלקן מצוות מחודשות וחלקן מצוות שנלמדו בעבר, אך חוזרות ומתבארות במציאות המתחדשת. המעבר מהמדבר לארץ ישראל הוא מעבר ממצוות ניסית שבה הקב"ה מנהל באופן גלוי את הקיום של עם ישראל - אל מציאות "ארצית", שבה אין מן, אין ענני כבוד ואין באר מרים, ומנגד יש בה נחלה, עבודת אדמה, כיבוש ומלוכה. זו אינה ירידה אלא עליה, שכן מצב החיים בארץ ישראל הוא הייעוד של עם ישראל- לחיות חיי ארץ מצליחים מקודשים ומבורכים. אולם מדובר באתגר גדול, כיוון שהוא נותן עוצמה רבה למעשי האדם, ובכל מקום שבו העוצמה האנושית גדלה ומתגברת, עולה הסכנה של השמוש בעוצמה זו למטרות קלוקלות, להתמקדות של כל פרט בעצמו בלבד, וליצירת עוולות חברתיות וחוסר צדק. במעבר ממצוות ניסית למציאות ארצית מוטלת על האדם כפרט ועל החברה ככלל אחריות רבה יותר לבניין החברה כולה. עם ישראל נדרש להקים חברה מתוקנת, צודקת ומוסרית שבמרכזה עבודת ה' ומצוות התורה ויחסים בין אישיים המושתתים על עקרונות של חסד. יחידה זו עוסקת במצוות שבונות את המוסדות החברתיים, את חובות החסד, היושר והצדק, ואת החובות החברתיות של ישראל בארצו.

הערה למורה:

יש ללמד את המושגים **מצוות מבוארות ומצוות מחודשות** על פי הרמב"ן במהלך לימוד הסוגיות בנאום המצוות. לבחירת המורה כיצד והיכן.

הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג הלכה ח) מתאר את משמעותה העמוקה של לקיחת אחריות:

רמב"ם:

לְפִיכָּךְ צָרִיךְ כָּל אָדָם שֶׁיֵּרָאֶה עֲצָמוֹ כָּל הַשָּׁנָה כְּלֵה, כְּאִלוֹ חָצִי זָכָאי וְחָצִי חַיִּב; וְכֵן כָּל הָעוֹלָם, חָצִי זָכָאי וְחָצִי חַיִּב:

חָטָא חָטָא אֶחָד

הָרִי הִכְרִיעַ עֲצָמוֹ וְהִכְרִיעַ אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ לִכְף חוּבָה, וְגֵרַם לָהֶם הַשְׁחָתָה;

עָשָׂה מִצְוָה אַחַת

הָרִי הִכְרִיעַ אֶת עֲצָמוֹ וְהִכְרִיעַ אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ לִכְף זָכוּת, וְגֵרַם לָהֶן תְּשׁוּעָה וְהַצָּלָה.

זֶה הוּא שֶׁנֶּאֱמָר "וְצִדִּיק, יִסּוֹד עוֹלָם", זֶה שֶׁצִּדִּיק עֲצָמוֹ הִכְרִיעַ אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ וְהַצִּילוֹ.

ביחידה זו נעמיק את הלימוד במצוות העוסקות ב'אחריות'.

תחילה נלמד כל אחת מן המצוות בפשט ובפרשנות, ולאחר מכן נזהה את התביעה לאחריות אישית או חברתית הגלומה בה. היחידה תעסוק במצוות הבאות:

1. (טז, יח-כ) **מינוי שופטים** - מי אחראי על כינון מערכת משפט המושתתת על צדק?
2. (יט, א-ג) **עיר מקלט** - מה מידת האחריות של השוגג? האם יש לאחריות גבולות? האם קיימת אחריות חברתית גם כלפי פושעים?
3. (כא, א-ט) **עגלה ערופה** - אחריות ישירה ואחריות עקיפה; מה בין אחריות לאשמה? מה מידת אחריות הכלל על מעשה נבלה של אדם בודד?
4. (כא, יח-כג) **בן סורר ומורה** - האחריות הציבורית וטובת הכלל מול טובת הפרט.
5. (כב, א-ג) **השבת אבידה** - "לא תתעלם" - של מי האחריות - המוצא או המאבד?
6. (כב, ד) **טעינה** - אחריותו של התומך מול אחריות אישית של הנתמך.

במצוות 1-3 נתייחס לאחריות הממסד כלפי ביסוס עקרונות של חברה צודקת. נשאל **מי נקרא לקחת אחריות? באיזה אופן מיושמת האחריות?** ואילו **במצווה 4** נעסוק בשאלת הגבול שבין אחריות הפרט לאחריות הכלל.

במצוות 5-6 נעסוק באחריות הפרט לקיומה של חברה המושתתת על עקרונות של **חסד וערבות הדדית**.

מינוי שופטים (פרק טז יח-כ)

למורה:

ראשית נקרא את הפסוקים ונשאל שאלות המבהירות אותם:

(יח) שפטים ושטרם נתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק: (יט) לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים: (כ) צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך

- מהי המצוה/מהן המצוות שבפסוקים? מי מצווה בקיומן?
- מדוע הן מפיעות כאן, בחומש דברים?
- מה תפקידם של השופטים, ומה תפקידם של השוטרים?
- מה מוסיף כל אחד מן הציווים שבפסוק יט?
- האם פסוק כ חוזר על הנאמר בפסוק י?

על מי מוטלת האחריות על כינון צדק?

עיון בפרשנים

רש"י [יח]:

שופטים ושטרם - שופטים, דיינים הפוסקים את הדין.

ושטרם, הרודין את העם אחר מצוותם. שמכין וכופתין במקל וברצועה עד שיקבל עליו את דין השופט:

ושפטו את העם וגו' - מנה דיינין מומחים וצדיקים לשפוט צדק:

רש"י [יט]:

לא תטה משפט - כמשמעו:

ולא תכיר פנים - אף בשעת הטענות. אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה, אחד עומד ואחד יושב. לפי שכשרואה שהדיין מכבד את חברו מסתתמין טענותיו:

ולא תקח שחד - אפילו לשפוט צדק:

כי השחד יעור - משקבל שחד ממנו אי אפשר שלא יטה את לבו אצלו להפוך בזכותו:

דברי צדיקים - דברים המצודקים, משפטי אמת:

רש"י [כ]:

צדק צדק תרדוף - הלך אחר בית דין יפה:

הכוונה שבעל הדין ילך לבית דין שיש בו דיינים מומחים השופטים בצדק. אם אין במקומו בית דין כזה יטריח עצמו וילך בעל הדין למקום אחר שיש בו בית דין כזה.

למען תחייה וירשת - כדאי הוא מנוי הדיינן הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבן על אדמתן:

ראב"ע [יח]:

"ושפטו את העם משפט צדק - שב אל השופטים"

ראב"ע [יט]:

לא תטה משפט - עם כל אחד מהשופטים ידבר.

ראב"ע [כ]:

צדק צדק - עם בעלי הריב ידבר

וטעם שני פעמים, [1] לדבר צדק שירוּח בו או יפסיד, או [2] פעם אחר פעם, כל ימי היותך, או [3] לחיזוק. (נשים לב שראב"ע מביא שלושה טעמים).

ספורנו [כ]:

(כ) **צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף.** כְּשֶׁתֵּתֵן לָךְ שׁוֹפְטִים, אֶתְּה, הַמִּמָּנָה אֶת הַשׁוֹפְטִים, בְּחַר אֶת הַיּוֹתֵר שׁוֹפְטֵי צֶדֶק, אֵף עַל פִּי שְׂאִין בָּהֶם כָּל כֶּךָ שְׂאֵר תַּכְסִּיסִים הָרְאוּיִים לְדִין כְּמוֹ שְׁלֵמוֹת הַקֶּנֶן וְשְׁלֵמוֹת הַגּוֹף, כְּעֵינִן "אֵל תִּבְט אֶל מַרְאֵהוּ וְאֵל גְּבַהַּ קוֹמָתוֹ" (שמואל א טז, ז).

על פי פסוקים יח-כ, והפרשנים המופיעים לעיל, נשלים את הטבלה הבאה תוך התייחסות לשאלה: למי מפנה התורה את הציווי?

הפסוק	רש"י	ראב"ע	ספורנו	הערה
שְׁפֹטִים וְשֹׁטְרִים תֵּתֵן לָךְ				
וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צֶדֶק				
לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט				כדאי לשים לב מדוע ראב"ע מפרש מילים ברורות אלה ולקושי הדקדוקי שהוא עונה עליו.
צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף				יש לשים לב לשני הקשיים

שמתייחס ראב"ע אליהם				
------------------------	--	--	--	--

לאחר עיון בתשובות הפרשנים נוכל לענות על השאלות הבאות העוסקות בנושא האחריות

- מי אחראי למנות שופטים?
- על מה אחראים השופטים הממונים?
- מהי המשימה המוטלת על בעלי הדין אחרי שהוקמו בתי משפט?

נלמד כי הצדק בפסוקים אלה מתהווה משיתוף פעולה בין שלושה "שותפים" (הממנים, השופטים והנידונים). נשאל: מהי המשמעות של שילוב שלושת גורמים אלה?

העמקה למורים:

כדאי לעיין במאמרו של הרב עידו רכניץ (מנכ"ל גזית, מרכז המחקר במכון "משפטי ארץ", דיין בבית הדין לממונות: "ארץ חמדה" ["שופטים ושופטים תתן לך"](#)). המאמר מתאר את אחריותו של הפרט הן למינוי מערכת משפטית והן לשותפות פעילה בקיומה.

ערי מקלט פרק יט א-יג

א כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר ה' אלהיך נתן לך את ארצם וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם: ב שלוש ערים תבדיל לך בתוך ארצך אשר ה' אלהיך נתן לך לרשתה: ג תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך אשר ינחילך ה' אלהיך והיה לנוס שמה כל רצח: ד וזה דבר הרצח אשר ינוס שמה וחי אשר יכה את רעהו בבלי דעת והוא לא שנא לו מתמל שלשם: ה ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרת העץ ונשל הברזל מן העץ ומצא את רעהו ומת הוא ינוס אל אחת הערים האלה וחי: ו פן ירדף גאל הדם אחרי הרצח כי יחם לבבו והשיגו כי ירבה הדרך והכה נפש ולו אין משפט מות כי לא שנא הוא לו מתמול שלשום: ז על כן אנכי מצוך לאמר שלש ערים תבדיל לך: ח ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך: ט כי תשמר את כל המצוה הזאת לעשתה אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך וללכת בדרךיו כל הימים ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה: י ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה והיה עליך דמים: יא וכי יהיה איש שנא לרעהו וארב לו וקם עליו והכה נפש ומת ונס אל אחת הערים האלה: יב ושלחו זקני עירו ולקחו אותו משם ונתנו אותו ביד גאל הדם ומת: יג לא תחוס עינך עליו ובערת דם הנקי מישראל וטוב לך:

בלימוד מצווה זו נתייחס לשני היבטים של אחריות:

1. אחריותו של האדם למעשיו: מיהו רוצח בשוגג, מה מידת האחריות שלו למעשה ומדוע הוא נאלץ לגלות?

2. אחריותה של החברה:

א. לבנות עיר מקלט כדי להגן על שלומם של חבריה ואף להביא לשיקומם.
ב. להעניש את הרוצח במזיד - "לבער את הרע".

1. אחריותו של האדם למעשיו:

"אשר יכה את-רעהו בבלי-דעת והוא לא-שנא לו מתמל שלשם" (יט, ד)

רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ו:

א. שלושה הם ההורגים בלא כוונה:

ב. יש הורג בשגגה והעלמה גמורה, וזהו שנאמר בו (שמות כ"א) "ואשר לא צדה..." ודינו שיגלה לערי מקלט וינצל.

ג. ויש הורג, ותהיה השגגה קרובה לאונס; והוא שיארע במיתת זה מאורע פלא, שאינו מצוי ברוב מאורעות בני אדם. ודינו שהוא פטור מן הגלות; ואם הרגו גואל הדם, נהרג עליו.

ד. ויש הורג בשגגה, ותהיה השגגה קרובה לזדון; והוא שיהיה בדבר כמו פשיעה, או שהיה לו להיזהר ולא נזהר. ודינו שאינו גולה, מפני שעונו חמור, אין גלות מכפרת לו; ואין ערי המקלט קולטות אותו, שאין קולטות אלא המחוייב גלות בלבד. לפיכך, אם מצאו גואל הדם בכל מקום והורגו – פטור...

ו. כיצד? הזרק אבן לרשות הרבים והרג... הרי זה קרוב למזיד, ואינו נקלט: מפני שזו פשיעות היא, שהרי היה לו לעיין, ואחר כך לזרוק...

יב. מי שהיה דולה את החבית להעלותה בסולם ונפל על חברו והרגו, פטור מן הגלות: שזה כמו אנוס הוא, שאין זה דבר הקרוב להיות ברוב העיתים אלא כמו פלא הוא: אבל אם היה משלשל את החבית ונפלה על חברו והרגתה, היה יורד בסולם ונפל על חברו, היה מעגל במעגלה ונפלה על חברו והרגתה - גולה, שהרי דרך נפילה מצוי ברוב העיתים להיזק, ודבר קרוב הוא להיות, שהרי טבע הכובד לירד למטה במהרה; הואיל ולא זירז עצמו ולא תיקן מעשיו יפה בשעת ירידה - יגלה.

הרמב"ם מבחין בין שלושה סוגי הורגים:

- מי הם? מי מהם גולה לעיר מקלט?
- מה מידת האחריות של כל אחד מהם לתוצאה?

נחמה ליבוביץ' (בעלון הדרכה לפרשת מסעי) מסבירה את הדברים:

"מבחינה חינוכית יש להסביר ולחזור ולהדגיש לתלמידים, שאין "שגגה" היפוכה הגמור של "זדון", ולא כל מי שלא עשה בזדון ובכוונה להרע – כבר חף הוא מפשע ואין להענישו. הפטור מעונש, החף מכל פשע, אין זה בשוגג הגמור אלא רק ה"אנוס". וזה יתכן רק אם היו תוצאות מעשהו לא ניתנות כלל לשער, והוא כמו "דבר פלא", שאין זה דבר הקבוע להיות ברוב הפעמים. אבל העושה מעשה אשר תוצאותיו גורמות נזק ואפשר היה לשער מראש שהתנהגות כזו או כיוצא בה עשויה להזיק "ודבר קרוב הוא להיות", אינו אלא שוגג קרוב למזיד ובוודאי ראוי הוא לעונש. ואף השוגג בהעלמה גמורה, דהיינו שמקומו באמצע בין מזיד לאנוס, אף הוא אינו פטור מכל עונש, שהרי ברי שאם נזהר שלא לפגוע – לא היה פוגע".

העמקה:

רש"י הירש על ויקרא ד:

שוגג הוא חוטא מחמת הסח הדעת, היינו מפני שברגע השגגה אינו נתון בכל לבו ונפשו לזהירות, שמעשהו יהיה כתורה וכמצווה, מפני שהוא אינו, כפי ביטוי הנביא ישעיה (ס"ו, ב): "חרד על דברי", חוסר החרדה הזאת והקפדה בלתי מדוקדקת על דרכו בחיים, שתהיה כפי התורה והמצווה הן הן עיקר העברה אשר ב"שוגג"; זהו "הפשע" שבעקבות ה"חטא", כמו שנאמר (ויקרא ט"ז, טז): "פשעיהם לכל חטאתם".

"שוגג" משמעותי במיוחד לתלמידינו, שבשנה זו רבים מהם עושים את צעדיהם הראשונים כנהגים. דוגמאות מעניינות לדין בכיתה מובאות [למשל כאן](#).

2. אחריותה של החברה:

"ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה והיה עליך דמים". (יט, י)

"לא-תחוס עינך עליו ובערת דם-הנקי מישראל" (יט, יג)

האחריות של החברה באה לידי ביטוי בשני מובנים:

א. החובה להגן על הרוצח בשוגג באמצעות הבדלת ערי מקלט:

- להבדיל ערי מקלט באופן כזה שמנוסתו של הרוצח בשגגה מגואלי הדם אכן תתאפשר.
- הציווי להוסיף עוד שלוש ערים "אם ירחיב".

רש"י [ג]:

תכין לך הדרך - מקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים:

ושלשת את גבול ארצך - שיהא מתחלת הגבול עד העיר הראשונה של עיר מקלט, כשיעור מהלך שיש ממנה עד השניה. וכן משניה, לשלישית. וכן מן השלישית, עד הגבול השני של ארץ ישראל:

רש"י [ח]:

ואם ירחיב - כאשר נשבע לתת לך ארץ קיני וקנזי וקדמוני:

רש"י [ט]:

ויספת לך עוד שלוש - הרי תשע. שלוש שבעבר הירדן ושלוש שבארץ כנען ושלוש לעתיד לבא:

ב. מול הציווי לאפשר את הצלתו של הרוצח בשגגה, נמצא בחלקה השני של היחידה (יא-יג) תביעה חד-משמעית למנוע את הצלתו של הרוצח במזיד: "ושלחו זקני עירו ולקחו אתו משם ונתנו אתו ביד גאל הדם ומת". לכך אף מתלווה אזהרה: לא-תחוס עינך עליו" (יג).

רש"י [יג]:

לא תחוס עינך - שלא תאמר הראשון כבר נהרג, למה אנו הורגים את זה ונמצאו שני ישראלים הרוגים:

לתלמידי 5 יח"ל:

רמב"ן [יג]:

לא תחוס עינך עליו -

שלא תאמר הראשון כבר נהרג למה אנו הורגין את זה ונמצאו שנים הרוגין, לשון רש"י מספרי (שופטים קפז).

והטעם, שלא תאמר כאשר נחוס על דם ההרוג טוב שנחוס על דם החי.

והנכון, כי הכתוב יצווה בחייבי המיתות ובערת הרע מקרבך, והיא מצות עשה, אבל במרובי התקלות יזהיר עוד במצות לא תעשה שלא ינצלו מידינו, לא מפני מוראם ולא שניתן להם רחמים. וכך הזכיר במסית (לעיל יג ט). ואמר מכשפה לא תחיה (שמות כב יז), מפני היותה רבת המהומה המוכרת רבים בכשפיה. וקצותה את כפה לא תחוס עינך (להלן כה יב), מפני כי הפתאים יהללו אותה בהיותה עוזרת לבעלה, או מפני שהבושת מצוי ואין בו חסרון כיס. וכן בעדים זוממין צוה (להלן פסוק כא): שלא ירחמו עליהם בעבור שלא נעשה בעדותם דבר, או מפני שתקלתם מרובה:

וטעם וטוב לך -

כי ביעור הדם הנקי מצווה וטובה גדולה לך להציל ממות נפשך, כי הרחמנות על הרוצחים שפיכות דמים, מידי הרוצחים ומידי אחרים המתפרצים:

ספורנו [יג]:

ובערת דם הנקי מישראל - ענש דם הנקי, כאמרו "ולאֶרֶץ לא יִכָּפֹר לְדָם אֲשֶׁר שָׁפַךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שָׁפְכוֹ" (במדבר לה, לג).

וטוב לך - שלא יוסיף הרוצח [במזיד שברח לעיר המקלט] להרג אחרים "והנִשְׁאָרִים יִשְׁמְעוּ וַיִּירָאוּ" (פסוק כ להלן).

רש"י ורמב"ן (לפסוק יג) דנים בפיתוי לחוס על הרוצח: "שלא תאמר הראשון כבר נהרג, למה אנחנו הורגים את זה ונמצאו שני ישראלים הרוגים?". הרמב"ן מונה את הרוצח במזיד בתוך "מרובי התקלות" - פושעים שהימנעות מהענשתם עלולה להביא לפשיעה נוספת, "כי הרחמנות על הרוצחים – שפיכות דמים מידי הרוצחים ומידי אחרים המתפרצים".

נדמה שספורנו לפסוק יג מציע כאן חלוקה נוספת: המילים "וביערת דם הנקי מישראל" מתפרשות כ"עונש דם הנקי", כלומר: רק כאשר יענש הרוצח, ישולם החוב המוסרי כלפי הנרצח (בפרשה המקבילה בחומש במדבר נוכל לראות שיש גם "חוב מוסרי" כלפי ארץ ישראל עצמה, במדבר לה, לג). ואילו המילים "וטוב לך" מוסיפות את הטעם הפרגמטי לענישת הרוצח - "שלא יוסיף הרוצח להרוג אחרים".

העמקה:

1. כדאי להכיר את הרמב"ם על ערי מקלט:

הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ח

הלכה א

מצות עשה להפריש ערי מקלט שנ' +דברים י"ט ב'+ שלש ערים תבדיל לך, ואין ערי מקלט נוהגות אלא בארץ ישראל.

הלכה ב

ושש ערים היו, שלש הבדיל משה רבינו בעבר הירדן ושלש הבדיל יהושע בארץ כנען.

הלכה ג

אין אחת מערי מקלט קולטת עד שיבדלו כולן שנ' +במדבר ל"ה י"ג+ שש ערי מקלט תהיינה לכם והודיענו משה רבינו שאין שלש שבעבר הירדן קולטות עד שיובדלו שלש שבארץ כנען, ולמה הבדילן אמר הואיל ובאה מצוה לידי אקיימנה.

הלכה ד

בימי המלך המשיח מוסיפין שלש אחרות על אלו השש שנ' (דברים י"ט ט') ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה, והיכן מוסיפין אותן בערי הקיני והקנזי והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו ברית עליהן ועדיין לא נכבשו, ועליהן נאמר בתורה (דברים י"ט ח' - ט') ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה.

הלכה ה

וחייבין בית דין לכוין הדרכים לערי מקלט ולתקן אותם ולהרחיבן ומסירין מהן כל מכשול וכל תקלה ואין מניחין בדרך לא תל ולא גיא ולא נהר אלא עושין עליו גשר כדי שלא לעכב את הבורח לשם שנ' +דברים י"ט ג'+ תכין לך הדרך, ורוחב דרך ערי מקלט אין פחות משלשים ושתים אמות, ומקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים כדי שיכירו הרצחנים ויפנו לשם.

הלכה ו

בחמשה עשר באדר בכל שנה בית דין מוציאין שלוחים לתקן הדרכים וכל מקום שמצאוהו שנתקלקל מתקנים אותו, ובית דין שנתרשלו בדבר זה מעלה עליהן הכתוב כאילו שפכו דמים.

הלכה ז

וכן מושחין בין כל עיר ועיר מערי מקלט בתחילת הפרשתן עד שיהיו משולשות בשווה שנ' תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך. /השגת הראב"ד/ וכן מושחין בין כל עיר ועיר. אמר אברהם וכן משוין.

...

הלכה ט

כל ערי הלויים קולטות וכל אחת מהן עיר מקלט היא, שנ' (במדבר ל"ה ו) ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר כל הערים אשר תתנו ללויים ארבעים ושמונה עיר, הקישן הכתוב כולן זו לזו לקלוט.

הלכה י

ומה הפרש יש בין ערי מקלט שהובדלו למקלט ובין שאר ערי הלויים, שערי מקלט קולטות בין לדעת בין שלא לדעת הואיל ונכנס בהן נקלט ושאר ערי הלויים אין קולטות אלא לדעת, ורוצח הדר בערי מקלט אינו נותן שכר ביתו והדר בשאר ערי הלויים נותן שכר לבעל הבית...

מה בין עיר מקלט לבין בית-סוהר?

אף על פי שהדברים נידונים בחומש דברים ויותר בפרשת ערי מקלט בחומש במדבר, נוכל להוסיף ולהזכיר כי ערי המקלט הן ערי הלוויים, ולמעשה בערים אלה גרים זה לצד זה רוצחים

בשגגה ומורי התורה. התורה תובעת להניח לשוגג ולאפשר לו לשקם את חייו. הרב ד"ר איתמר וורהפטיג במאמרו "[גלות כחלופה למאסר](#)" משווה בין ערי מקלט לבין בתי הסוהר עד לכדי הצעה להחליף את המאסר הנהוג היום בגלות התנ"כית.

היבטים מוסריים במבט הדורות והמטרה של מצוות גאולת הדם

הרב קוק:

זאת היה מעלתה של המוסריות כשהיא מחוברת למקורה הא-לוקי, שיודעת היא 'עת לכל חפץ'. ולפעמים היא כובשת את מעיינה בשביל לקבץ כוח לתקופות הבאות, מה שלא יוכל קוצר רוחה של המוסריות המנותקת ממקורה לשאת ולסבול. (הראי"ה קוק, טללי אורות, פרק ח)

הרב קוק מלמדנו שהחיבור למקור האלוקי מחייב שינויים במהלך הדורות באשר להגדרת המעשה המוסרי.

שד"ל:

והנה בדורות הראשונים בטרם היו העמים מסודרים תחת מלך ושרים ושופטים הייתה כל משפחה נוקמת נקימתה ממשפחה אחרת, והקרוב יותר אל הנהרג היה חייב לנקום מיתתו. והתורה העמידה שופטים ושוטרים ונטלה הנקמה מיד היחידים ומסרנה אותה לכל העדה.

והנה כשהייתה הרציחה בזדון, ייתכן להשקיט את הגואל, כי יאמרו לו: הנח להם לשופטים, הם יחקרו הדבר ואם בן מות הוא ימיתוהו; אבל כשהייתה ההריגה בשגגה, לא היה אפשר להשקיט את הגואל ולהכריחו לראות מי שהרג את אביו או את אחיו, נשאר בלא עונש, כי היה נראה לו ולכל יודעיו ומכיריו כאילו אינו אוהב את אביו או את אחיו מאחר שאינו נוקם את נקמתם. והדעת הזאת לא היה אפשר לעקור אותה בבת אחת. וראתה החכמה הא-לוקית, שאם היה גואל הדם נענש מיתה בנוקמו את קרובו הנהרג בשוגג, עדיין לא יימנעו כל הגואלים ולא רובם מעשות נקמת קרוביהם. ועל ידי זה רבו הנהרגים ללא תועלת.

לפיכך מה עשתה התורה, הניחה זכות לגואל לנקום מיתת קרובו, אבל קבעה מקום מקלטו לנוס שמה הרוצח ולא יוכל לבוא שמה להרגו. (שד"ל, במדבר לה, יב)

שד"ל מביא דוגמא מהיחס של התורה לגאולת הדם לעקרון שמציב הרב קוק. לדבריו התורה מעוניינת לבטל את נקמת הדם ועושה זאת בהדרגה.

הצעה:

שאלות לדין בעקבות לימוד המצווה

1. המשפט הישראלי מבחין בין שלושה מושגים: רצח, הריגה וגרימת מוות ברשלנות.. ([חוק העונשין מסעיף 35 ואילך](#))

מה ההבדל בין שלושת המושגים?

הציעו דוגמאות לשלושת המושגים.

2. נשוב אל פסוקים ד-ה בדברים יט. התורה משתמשת במילה "רוצח" כאשר היא מתארת מעשה שהיה נחשב היום להריגה או לגרימת מוות ברשלנות. מהי המשמעות החינוכית של בחירה זו?

3. במובן הפשוט, ערי המקלט מגנות על הפרט - הרוצח בשוגג.
האם יש בהבדלתן גם תועלת ציבורית - מבחינה מעשית ומבחינה ערכית?

עגלה ערופה, פרק כא פסוקים א-ט

א כִּי-יִמָּצָא חֲלָל בְּאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ נָפֶל בְּשָׂדֶה לֹא נֹדֵעַ מִי הָכֹהֵן: ב וַיָּצֵאוּ זִקְנֶיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ וּמִדְּדוּ אֶל הָעֵרִים אֲשֶׁר סְבִיבַת הַחֲלָל: ג וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֹבָה אֶל הַחֲלָל וְלִקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא עֲגֹלַת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא עֶבֶד בָּהּ אֲשֶׁר לֹא-מִשְׁכָּה בָּעֵל: ד וְהוֹרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת הָעֲגֹלָה אֶל נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע וְעָרְפוּ שָׁם אֶת-הָעֲגֹלָה בְּנַחַל: ה וְנָגְשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי כִּי בָם בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁרְתּוֹ וּלְבָרֶךְ בְּשֵׁם ה' וְעַל-פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נִגְעָה: ו וְכָל זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא הַקְּרֹבִים אֶל הַחֲלָל יִרְחֲצוּ אֶת-יְדֵיהֶם עַל הָעֲגֹלָה הָעֲרוּפָה בְּנַחַל: ז וְעָנוּ וְאָמְרוּ יְדִינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת-הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ: ח כָּפַר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּדִיתָ ה' וְאַל תִּתֵּן דָּם נָקִי בְּקֶרֶב עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם: ט וְאַתָּה תִּבְעֶר הַדָּם הַנָּקִי מִקֶּרְבְּךָ כִּי-תַעֲשֶׂה הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי ה':

מצוות "עגלה ערופה" מתייחסת למצב שבו נמצא חלל (גופה שנרצחה) בשדה, בשטח הפתוח, ולא ידוע מי אחראי למותו.

אחרי שכשלו הניסיונות למצוא את הרוצח ולהעמידו לדין, אין לציבור רשות "לסגור את התיק" ולהתעלם מהדם שנשפך,

והם נדרשים להתייחס לאירוע באמצעות עריפת עגלה בנחל במעמד זקני העיר והכהנים.

"משרבו הרוצחנין - בטלה עגלה ערופה" (סוטה פרק ט משנה ט),

עם זאת, עדיין אנו נדרשים לשוב ולקרוא כזקני העיר: "ידינו לא שפכו את הדם הזה!", או חלילה [כשאלה רטורית]: "ידינו לא שפכו את הדם הזה?!".

למורה:

מתוך קריאת הפסוקים נלמד מהי הבעיה: נמצא חלל (נרצח) בשדה ולא ידוע מי הרוצח. נעקוב אחר מהלך המצווה: הזקנים והשופטים מודדים את המרחק שבין החלל לבין הערים הסמוכות כדי לקבוע מהי העיר הקרובה ביותר הנדרשת "לקחת אחריות" על האירוע. זקני העיר הקרובה עורפים עגלה צעירה על נחל איתן, רוחצים את ידיהם ואומרים: "ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו". הכהנים מלווים את האירוע בתפילה.

טרם העיון בפרשנים, נשאל שאלות על פרטי המצווה, למשל:

- מדוע מוטלת האחריות דווקא על העיר הקרובה?
- מהי חלוקת התפקידים בין הזקנים לכהנים?
- דומה כי המצווה מלווה בסמליות רבה: עגלה צעירה, עריפה, נחל איתן. מהי המשמעות?
- מדוע הזקנים נדרשים לומר: "ידינו לא שפכו את הדם הזה"? האם יש לנו ספק בכך?
- מה מקומו של פסוק ט בתוך יחידת הפסוקים?

עיון בפרשנים

רש"י [ב]:

ויצאו זקניך - מיוחדים שבזקניך, אלו סנהדרי גדולה:
ומדדו - ממקום שהחלל שוכב:
אל הערים אשר סביבות החלל - לכל צד לידע איזו קרובה:
[גורם אוביקטיבי שקובע של מי האחריות]

רש"י [ד]:

אל נחל איתן - קשה שלא נעבד:
וערפו - קוצץ ערפה בקופיץ. אמר הקב"ה: תבוא עגלה בת שנתה שלא עשתה פירות ותיערף
במקום שאינו עושה פירות, לכפר על הריגתו של זה שלא הניחוהו לעשות פירות:

רש"י [ז]:

ידינו לא שפכה - וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם?
אלא לא ראינוהו ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לווייה. והכוהנים אומרים: כפר לעמך ישראל:

רש"י [ח]:

ונכפר להם הדם - הכתוב מבשרם שמשעשו כן יכופר להם העוון:

רש"י [ט]:

ואתה תבער - מגיד שאם נמצא ההורג אחר שנתערפה העגלה הרי זה "יהרג, והוא הישר
בעיני ה'":

מהו טעמה של מצוות "עגלה ערופה"?

מכיוון שלא מקיימים היום את מצוות עגלה ערופה, עלינו להידרש לטעמה מחד, ולשאלת
ביטולה מאידך.

א. רמב"ם, מורה נבוכים (חלק ג, פרק מ, בתרגומו של מיכאל שוורץ):

"תועלתה של עגלה ערופה ברורה, מפני שמביאה אותה העיר הקרובה אל החלל (דברים כא,
ג), ולרוב הרוצח הוא מתוכה. זקני אותה עיר מעידים את האל שהם לא התרשלו בתיקון
הדרכים ובשמירתם ובהגנה על כל עובר אורח, כמו שאומר הפירוש.
ואף על פי שזה נהרג לא בשל הזנחתו את צורכי הכלל, אין אנו יודעים מי הרג אותו.
עם החקירה, יציאת הזקנים, המדידה והבאת העגלה אין, לרוב, מנוס מכך שיִרְבּוּ האנשים
לשוחח ולדבר.

ואולי, בשל פרסום הדבר ייודע הרוצח, ויאמר מי שמכיר את הרוצח או שמע את סיפורו, או
שהנסיבות מורות לו על כך: "פלוגי הוא הרוצח". שהרי מרגע שאומר משהו... "פלוגי הרג
אותו", לא תִּעָרֵף העגלה...

ומרגע שהוא ידוע הושגה התועלת, מפני שאפילו אם לא יהרגו בית-דין, יהרגו המלך, אשר רשאי להרוג על-פי הספק. ואם לא יהרוג אותו המלך, יהרוג אותו גואל הדם. הוא ימצא תחבולה להתנקש בו ולהורגו.

התברר אפוא שתועלתה של עגלה ערופה היא גילוי הרוצח.

עניין זה מתחזק בכך שהמקום אשר תַּעֲרֹף בו העגלה "לא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע" (דברים כא, ד) לעולם.

לכן בעליה של אותה אדמה יעשה כל תחבולה ויחקור עד שייוודע הרוצח, כדי שלא תַּעֲרֹף העגלה ולא תיאסר עליו אדמתו לעולם.

• מהי תכליתה של מצוות עגלה ערופה על פי דברי הרמב"ם?

ב. רמב"ן [ה]:

"וענין העריפה, אמר ר' אברהם (בן עזרא) שהשם צווה לעשות כן על העיר הקרובה,

כי לולי שעשו עבירה כדומה לה - לא נזדמן שיהרג אדם קרוב מהם,

ומחשבות ה' עמקו לאין קץ אצלנו...

אבל הרב (הרמב"ם) אמר במורה הנבוכים (חלק ג, מ), כי הטעם לגלות על הרוצח ולבער דמו...

והנה לפי הטעם הזה יש בתחבולה הזו תועלת, אבל המעשה איננו נרצה בעצמו.

והיה ראוי עוד שיעשה בשדה טוב ראוי לזריעה, שיכירו בו רואיו, כי בנחל איתן לא יודע מדוע לא יעבד בו.

ולפי דעתי, יש בו טעם כעניין הקרבנות הנעשים בחוץ שער המשתלח ופרה אדומה, ולפיכך מנו חכמים עגלה ערופה מכלל החוקים:

הרמב"ן מעלה שתי שאלות על פירוש הרמב"ם, ומציע שני טעמים (הראשון בשם הראב"ע השני בשמו- "ולפי דעתי").

ג. "...תארו לעצמכם, שעל כל תאונת דרכים חלילה יגיע ראש העיר, השופט המקומי לענייני תעבורה, רב העיר ומפקד המשטרה ויכריזו על כך שעשו הכל על מנת להבטיח את בטחון האזרחים. וכי הם לוקחים על עצמם אחריות לשפר את המצב. תארו לכם שעל כל אישה שנרצחה, מגיעים ראשי שרותי הרווחה, השופט המקומי לענייני משפחה, המחנכים, הרבנים וראשי הצבור, ומכריזים בקול גדול "ידינו לא שפכו את הדם הזה".

הטקס לא נראה לכם? יש אלטרנטיבה, אולי כל הצוות הנכבד הזה יגיע ללוויה של הקרבן, וירחץ את ידיו ויכריז "ידינו לא שפכו את הדם הזה". גם זה לא נראה לכם? המציאו מה שתמצאו, אולי ועדת חקירה על כל מקרה של "דם נקי". מה שלא יהיה, אסור להתרגל לדם השפוך, אסור לעבור עליו לסדר היום. אין "דם נקי". הדם הנקי זועק לשמים. הדם זועק לכפרה, הדם השפוך זועק לתיקון".

(הרב רפי פויירשטיין "עגלה ערופה עכשיו")

מטרתו של טקס העגלה הערופה היא לזעזע ולעורר מודעות. הטקס הפומבי יביא לכך שכולנו, מן המנהיגים ועד האזרחים הפשוטים, נשאל את עצמנו איפה היינו והאם היינו יכולים למנוע את הרצח ולו בדרך עקיפה.

הנחיה דידקטית
גם תלמידי 3 יח"ל מתבקשים לעסוק בטעמי המצווה. פירוש הרמב"ן מורכב יותר, ולכן יש
ללמדו 5' יח"ל ולתלמידי 3 יח"ל הוא רשות.
התלמידים צריכים להכיר לפחות שני טעמים, לפחות אחד מהטעמים המובאים פה ומקור
נוסף על פי בחירת המורה).

"ידינו לא שפכו את הדם הזה"

רש"י [ז]:

"ידינו לא שפכה – וכי עלתה על לב שזקני בית דין שופכי דמים הם? אלא לא ראינוהו
ופטרנוהו בלא מזונות ובלא לוויה."

נחמה לייבוביץ'

כותבת נחמה לייבוביץ', בספרה עיונים בספר דברים (עמ' 197-198):

"רואים אנו איפוא שהמושג "שפיכות דמים" מתרחב מאד:

האחריות למותו של אדם חלה לא רק על מי שהרגו ממש.

מעשה נורא שנעשה "בשדה" – אחראי לו הציבור כולו,

"העיר הקרובה אל החלל" היא זקניה אחראים לו.

כל אורחות חייהם, כל סדרי החברה,

כל מוסדות הכלכלה, הביטחון והחינוך,

הם ומנהיגיהם אחראים לרצח.

האשמה אינה רובצת רק על הפרט המבצע את המעשה,

אלא גם על הציבור כולו אשר הרוצח חי בתוכו.

האחריות היא רב כיוונית.

בעקבות פירוש רש"י מרחיבה נחמה את משמעות המושג "אחריות". מן האחריות הישירה,
עשיית המעשה בפועל, אל האחריות העקיפה - אפשר המעשה, אחריות לסיבות שהובילו
למעשה.

הזקנים עומדים כאן כנציגי העיר כולה, ומעידים על החובה הסוציאלית או המשפטית של
הציבור כולו לדאוג לתושבי העיר ואף לעוברי האורח. האמירה "ידינו לא שפכו את הדם הזה"
מעידה על קיומה של מוסכמה בסיסית שאם היו רואים את הנרצח או את הרוצח, היו
מחויבים לפעול כדי למנוע הידרדרות.

האם המוסכמה הזו, שנוכל גם לקרוא לה אחריות ציבורית, עדיין שרירה ועומדת? במציאות
שבה אנחנו מוקפים במעשי אלימות, שאלת האחריות שלנו למה שקורה מחוץ לד' אמותינו

הופכת רלוונטית מעין כמזה. התורה קוראת לנו לשאול האם אנחנו יכולים לומר בלב שלם ונקי את המילים "ידינו לא שפכו את הדם הזה", ואם התשובה שלילית- לפעול ולתקן.

העמקה: בעקבות פירוש רש"י

המקור לפירוש של רש"י לפסוק ז הוא בבבלי, סוטה, דף לח ע"ב:

וא"ר יהושע בן לוי אין עגלה ערופה באה אלא בשביל צרי העין, שנאמר:

'וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה',

וכי על לבנו עלתה שזקני ב"ד שופכי דמים הם?

אלא לא בא לידינו ופטרנוהו ולא ראינוהו והנחנוהו

לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזונות לא ראינוהו והנחנוהו בלא לוייה (=ליווי)".

הגרסה בירושלמי (סוטה, פרק ט, הלכה ו) שונה במעט:

זקני אותה העיר רוחצין ידיהם במים במקום עריפתה של עגלה

ואומרים 'ידינו לא שפכו את הדם הזה' וגו'

וכי עלה על לבנו שבית דין שופכי דמים הן?

אלא שלא בא לידינו ופטרנוהו, לא ראינוהו והנחנוהו.

הירושלמי משמיט את הפירוט "בלא מזונות ובלא לוייה". מתוך השמטה זו מתבררת

המחלוקת: לפי הבבלי, הזקנים מתייחסים לנרצח: הזקנים מצהירים שהם מבחינתם דאגו לו,

ולא הביאו למצב שאילץ אותו להסתכן בהשגת מזון או קורת גג. לעומת זאת, הזקנים

שגרסת הירושלמי מתייחסים אל הרוצח: לא ראינוהו ופטרנוהו בלא משפט (עוד על האבחנה

בין הבבלי לירושלמי: [המושג המורחב של שפיכות דמים, גליונות נחמה](#)).

בן סורר ומורה (פרק כא פסוקים יח-כג)

מבוא

פרשת "בן וסורר" נחשבת על הרוב אחת מפרשיות "דרוש וקבל שכר". אמר רבי שמעון: וכי מפני שאכל [הבן ה] זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אביו ואמו מוציאים אותו לסקלו? אלא לא היה ולא עתיד להיות ולמה נכתב דרוש וקבל שכר. אמר ר' יונתן אני ראיתיו וישבתי על קברו. (סנהדרין ע"א, א)

רבי שמעון שואל האם יש להרוג נער רק משום שאכל כמות גדולה של בשר ויין. ותשובתו - אכן המציאות המתוארת בדיון בן סורר ומורה לא התקיימה מעולם. הפרשה לא נכתבה על מנת שנקיים אותה למעשה אלא על מנת שנלמד אותה.

"למה הפרשה נכתבה אם לא היתה כוונת התורה שניישם אותה למעשה? ... עצם כתיבת הדין מרתיעה ומחנכת, ואף שהוא אינו מיושם הלכה למעשה יש לו מסר פדגוגי חשוב; הוא מזכיר לבנים בדרך המוחשית ביותר שכיבוד אב ואם הוא עניין רציני ואין להקל ראש בכך. הוא מטעים שיש לרסן את התאוות ואין להפריז באכילה ושתיה". ([הרב חנן שלזינגר, בן סורר ומורה](#))

נעיין בפסוקים:

יח כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שמע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם: יט ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו: כ ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומורה איננו שמע בקולנו זולל וסבא: כא ורגמנו כל אנשי עירו באבנים ומת ובערת הָרַע מקרבך וכל ישראל ישמעו ויראו:

פסוקים אלה מעלים שאלות רבות, הן על התנהגות הבן והן על חומרת העונש:

- מה משמעות המילים: "סורר ומורה"?
- האם "איננו שומע בקול אביו..." זהו פירוט ה"סורר ומורה" או מעשה נוסף?
- מי אחראי "להגיש תלונה" על בן סורר ומורה?
- כיצד מתקיים: "ויסרו אותו"?
- מדוע עונשו כל כך חמור? והרי עדיין לא עשה דבר שיצדיק את הריגתו?
- מהי משמעות הדרישה מההורים להיות חלק בהענשה?
- מדוע ישנה דרישה לפרסם את הענישה? (התורה מציגה שתי אפשרויות: "ובערת הרע"; "וכל ישראל ישמעו")

עיון בפרשנים

א. חטאי הבן:

רש"י [יח]:

סורר - סר מן הדרך:

ומורה - מסרב בדברי אביו, לשון ממרים:

ויסרו אותו - מתרין בו בפני שלושה ומלקין אותו.

בן סורר ומורה אינו חייב, עד שיגנוב ויאכל תרטימר בשר וישתה חצי לוג יין.

שנאמר (פסוק כ) "זולל וסובא", ונאמר (משלי כג, כ) "אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו".

רמב"ן [יח]:

בן סורר ומורה -

על דעת רבותינו (סנהדרין סח ב): אינו קטן, שהקטן פטור מכל עונשין שבתורה ומכל המצות, אבל הוא המביא שתי שערות. והנה יש עליו שני עונשין, האחד שהוא מקלה אביו ואמו וממרה בהם, והשני שהוא זולל וסובא עובר על מה שנצטוונו (ויקרא יט ב): קדושים תהיו.

ונאמר עוד (לעיל יג, ה): "ואותו תעבדו ובו תדבקון", כאשר פירשתי (לעיל ו, יג): שנצטוונו לדעת השם בכל דרכינו.

וזולל וסובא - לא ידע דרך ה'.

(המשך הרמב"ן ילמד בהקשר של העונש)

ראב"ע [כ]:

זולל - מפורש והוא זולל בשר, רק הוא שם כלל לנותן בכל מה שיתאווה, כל מה שיבוקש ממנו. וסובא - מרבה לשתות והוא המשתכר. והנה זה כמו אפיקורוס כי לא יבקש חיי העוה"ז כי אם להתענג בכל מיני מאכל ומשתה. ("זולל" כשם כולל לתאוותן).

נשאל:

- מהם מעשיו של הבן, ומדוע הם חמורים?
- מה חובתם של ההורים כלפי הבן, ומה גבול האחריות שלהם?

לשאלת תפקידם ואחריותם של ההורים, נעיין בקטע מדבריו של הרב יהושע ויצמן:

...יש לשים לב לפער הגדול בין התורה שבכתב ובין התורה שבעל פה. התורה שבכתב מעבירה את כל האחריות אל הבן. בתורה שבעל פה כמעט כל האחריות היא על ההורים. הגמרא אומרת (סנהדרין ע"א ע"א): "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב, דרוש וקבל שכר".

...השכר הוא בכך שמן הפרשיה הזאת ניתן ללמוד איך לחנך.

מן הפסוק: "איננו שומע בקולנו", למדו בגמרא (סנהדרין ע"א ע"א):

"רבי יהודה אומר: אם לא היתה אמו שוה לאביו בקול ובמראה ובקומה – אינו נעשה בן סורר ומורה". מכאן ניתן ללמוד שהתנהגותו של הילד תלויה גם בהורים. אם קולותיהם שונים, אם הם אומרים לבן הדרכות סותרות, אם המראה – החיים שלהם, מופיעים בצורה שונה – אין הם יכולים להעניש את בנם. האחריות היא על ההורים – אתם תדברו בקול שוה, ואז הבן ישמע אליכם. ...

התורה שבכתב אומרת שאדם אחראי למעשיו. אם הבן סורר ומורה – האחריות כולה עליו. זו האמת. כשבן לא הולך בדרך טובה – זו אחריותו, ואין זו אשמת ההורים.

אך בפועל, בחיים, יש גם להורים חלק בכך. לפעמים הילד מגיב כפי שהוא מגיב בגלל שההתנהלות בבית הביאה אותו לכך...

הדברים של התורה שבעל פה רמוזים בתורה שבכתב. "איננו שומע בקולנו" – בקול אחד. אם אין ההורים מדברים בקול אחד – אין הם יכולים להעניש את בנם.

בתורה שבכתב, ההורים באים לבית הדין, ומיד בית הדין פועל כנגד הבן. זה נכון ברמת העקרונית. יש לאדם אחריות מלאה על מעשיו, ולא ניתן לקחת אחריות זו ממנו. האחריות הזו חשובה לבן, כדי שלא יתרץ תירוצים ויאשים את הסביבה במעשיו. דע לך שאתה אחראי! האחריות הזו חשובה גם להורים. היא מאפשרת להורים ליצור סמכות מול בנם. הם יודעים שהבן אחראי והם צריכים לומר לו זאת.

אך בתורה שבעל פה האחריות עוברת אל ההורים. זוהי ההתנהלות של החיים, מן הדורות הראשונים ועד לדורנו אנו, המעצבים יחד את התורה שבעל פה.

אמנם, גם היום יש להורים סמכות, ויש לבן אחריות על מעשיו. חשוב לדעת זאת, במיוחד כמי שרוצים להעביר לבן גם את התורה העוברת מדור לדור. יש מסר שעובר מההורים אל הבן. לא כל דור חי את חייו כפי שהוא רוצה. אלא שבדורנו המסורת איננה עוברת בכח, על ידי "ויסרו אותו", אלא מתוך קשר עמוק, מתוך אמון גדול של ההורים בילדים, מתוך ההערכה שמעריכים ההורים את ילדיהם. מתוך האמון והקשר באה גם הסמכות. בעבר, הסמכות הולידה את הקשר. כיום, הסמכות מגיעה בסוף, אחרי שיש אמון וקשר של ההורים לילדיהם.

פרשת בן סורר ומורה היא דוגמא מאלפת למעבר החד מהתורה שבכתב לתורה שבעל פה, ולהבנת תפקידה של כל אחת מהתורות. התורה שבכתב אומרת את האמת האלוקית, והתורה שבעל פה מתרגמת זאת לחיים המעשיים.

לקריאת/שמיעת שיעורו המלא של הרב ויצמן ראו [בן סורר ומורה לימינו](#).

ב. סיבת העונש

רש"י [יח]:

ויסרו אותו - [...] ובן סורר ומורה נהרג על שם סופו, הגיעה תורה לסוף דעתו, סוף שמכלה ממון אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא,

ועומד בפרשת דרכים ומלסטם את הבריות, אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב:

רמב"ן [יח]:

בן סורר ומורה - [...] ועל הכלל, אין בו עתה חטא מוות ועל שם סופו הוא נדון כמו שהזכירו רבותינו (סנהדרין עא א).

וזו טעם 'וכל ישראל ישמעו ויראו' -

כי לא הומת בגודל חטאו, אלא לייסר בו את הרבים ושלא יהיה תקלה לאחרים:

וכן דרך הכתוב שיזהיר כן כאשר ימיתו לגדר כדי שתהיה במיתתם תקנה לאחרים,

כי הזכיר כן בזקן ממרא (לעיל יז יג): לפי שאין בהוראתו חטא שיהיה ראוי למות בו, רק הוא להסיר המחלוקת מן התורה כאשר פירשתי שם (בפסוק יא) [...]

גם רש"י וגם רמב"ן מסכימים כי בן סורר ומורה אינו נהרג על שום חטאיו בהווה על אף חומרתם הרבה ועל אף הפגיעה בחברה. סיבת ההריגה היא **העתיד**.

למרות ההסכמה על כך שהבן נהרג על שום העתיד, קיים הבדל מהותי בין רש"י לרמב"ן בהתבוננות על העתיד.

נשאל: כלפי מי מגלים זקני העיר אחריות בענישתו של הבן: כלפי הבן עצמו, או כלפי החברה?

העמקה:

איננו שומע – על 'השמיעה'

שורש מנחה בפרשייה קצרה זו הוא ש.מ.ע:

– איננו שומע

– ולא ישמע אליהם

– איננו שומע בקולנו

– וכל ישראל וישמע ויראו

השורש הבעייתי – הבן איננו שומע, והתוצאה: וכל ישראל ישמעו ויראו.

כלומר: תכונת השמיעה היא יסוד מרכזי של ההשקפה הדתית והמוסרית של התורה, וספר דברים במיוחד, והיעדרה מסכן את הבטחון הרוחני והמוסרי של החברה. משה רבנו מרבה להשתמש בספר דברים בשורש ש.מ.ע, מעל 90 פעמים. בכמעט 80 מהם השמיעה היא החובה לשמוע את קול ה' ומצוותיו: "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" (דברים ו', ד'), "וְהָיָה אִם שָׁמַעַ" (דברים י"א, י"ג), "הִשְׁמַע עִם קוֹל אֲ-לֹהִים" (דברים ד', ל"ג) וכיוצא בזה. בקצת פחות מעשר פעמים ה' שומע בקול ישראל. ואצלנו בפרשה השמיעה המתבקשת אך החסרה היא שמיעת הילד בקול הוריו. ולבסוף – אצלנו ובעוד כמה פעמי ספורות: "וכל ישראל ישמעו ויראו". האדם צריך להיות שומע, האומה צריכה להיות שומעת. עם ישראל מתייחד בכך שהיחס אל א-לוהיו עובר דרך השמיעה ולא דרך הראיה: "קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שֹׁמְעִים וְתִמְנֶנָּה אֵינְכֶם רְאִים זִלְתִּי קוֹל" (דברים ד', י"ב). וכן נאמר: "הִשְׁמַע עִם קוֹל אֲ-לֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ... וַיְחִי" (דברים ד', ל"ג). הרב הנזיר, רבי דוד כהן, דיבר על כך שההיגיון הישראלי, דרכי המחשבה שלו – הם

"שמיעתיים" – "היגיון שמעי" – כלשוננו. האין זאת שפרשת בן סורר ומורה מצביעה על ליקוי חמור בשמיעה במובנה העמוק והיסודי? האם הבן שאיננו שומע בקול הוריו, יוכל אי פעם לשמוע, להיות חלק מהאומה ה'שומעת'? ליקוי שמיעה מוסרי, אי-היכולת של אדם להיות בקשב אל אביו ואימו, היעדר היכולת לייצר מרחב שבו יש שמיעה, יופיע גם כפגם בשמיעה לקול ה' ולקולו של המוסר הלאומי.

[הרב תמיר גרנות. בן סורר ומורה](#)

השבת אבידה וטעינה (פרק כב, א-ד)

במצוות מינוי שופטים, ערי מקלט ועגלה ערופה עסקה התורה בכינון הצדק במרחב הציבורי. במצוות הבאות פונה התורה אל האדם הפרטי תוך דגש על איסור "כבישת העיניים" - ההתעלמות מהאבידה של האחר או מהמצוקה שלו. רק האדם הפרטי יודע אם לא ראה או ראה ובחר להתעלם. בד-בבד עם חובת האדם לא להתעלם נמצא במצוות אלה את חובת המאבד או הנזקק לפעול למען עצמו - "הקם תקים עמו". החלש במקרה הזה אינו יכול להסתמך רק על "רשויות הרווחה" או על החיוב של המוצא להשיב אבידה, אלא עליו להיות פעיל ויוזם בחילוץ עצמו.

מצוות השבת אבידה (כב, א-ג)

נתבונן בפסוקי השבת אבידה, בפרק כב פסוקים א-ג:

א לא תראה את-שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם השב תשיבם לאחריך: ב ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרש אחיך אותו והשבתו לו: ג וכן תעשה לחמרו וכן תעשה לשמלתו וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד ממנו ומצאתה לא תוכל להתעלם:

למורה:

ראשית נקרא את הפסוקים ונשאל שאלות:

- על פרטי המצווה
- על הפירוט הרב והחזרות שבפסוקים
- על היחס בין מצווה זו למקבילתה בשמות כג, ד

עיון בפרשנים

רש"י [א]:

והתעלמת - כובש עין כאלו אינו רואה:

לא תראה, והתעלמת - לא תראה אותו שתתעלם ממנו, זהו פשוטו.

ורבותינו אמרו: פעמים שאתה מתעלם וכו'.

הדיון בגמרא עליו מבוססים דברי רש"י:

ברכות יט ע"ב

...והתעלמת מהם, פעמים שאתה מתעלם מהם, ופעמים שאין אתה מתעלם מהם,

הא כיצד? אם היה כהן והיה בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו מרובה משל חברו,

לכך נאמר **והתעלמת...**

רש"י [ב]:

עד דרש אחיך - וכי תעלה על דעתך שיתנהו [שהמוצא יתן] לו [למאבד] קודם שידרשהו [לפני שידרוש את האבידה]? אלא דרשהו [המוצא יחקור את המאבד ויבדוק שזו אבידתו] שלא יהא רמאי:

- נשים לב, שלפי הפשט, הכוונה שיש למוצא האבידה אחריות על האבידה עד שהמאבד ידרוש אותה ("וְהָיָה עִמָּךְ עַד דְּרַשׁ אַחִיךָ אֹתוֹ" [את האבידה]). ולפי הדרש יש משמעות נוספת לכתוב, המוצא צריך לדרוש – לחקור, שהדורש הוא בעל האבידה.

- מדובר בפירוש על דרך הדרש, כיון שלפי ההקשר מי שדורש הוא המאבד ("אחיך"), ואילו לפי הדרש, הדורש הוא המוצא.

והשבתו לו - שתהא בו השבה, שלא יאכל בביתך כדי דמיו ותתבעם ממנו. מכאן אמרו: כל דבר שעושה ואוכל יעשה ויאכל, ושאינו עושה ואוכל, ימכר:

רש"י [ג]:

לא תוכל להתעלם - לכבוש עינך כאלו אינך רואה אותו:

לתלמידי 5 יח"ל

רמב"ן [א]:

לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים -

זו מצווה מבוארת, שאמר בתורה (שמות כג, ד): "כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה השב תשיבנו לו". והוסיף בכאן לאמר "נדחים", כי "תועה" שתעה מדרכו ויכול להטותו הדרך בלא עמל גדול, ועתה הזכיר "נדחים" שברחו ממנו והרחיקו. והזכיר "שה" שהוא כאבד [שה עלול להתרחק מרחק רב מן העדר רמב"ן רומז לתה' קיט, קעו], ולכך ביאר בכאן ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו ואספתו אל תוך ביתך.

ואמר וכן תעשה לחמורו - שהוא בהמה טמאה.

וכן תעשה לשמלתו - אע"פ שאין השמלה חביבה על בעליה כבעלי החיים ואין ההפסד בה מצוי כבהם שאפשר שימותו.

וכן תעשה לכל אבדת אחיך - מכל כלי ביתו, אף על פי שאין חביבין כשמלתו אשר יכסה בה: ועל מדרש רבותינו (ספרי מה, ב"מ ל א): הוסיף עוד בכאן דברים רבים...

ניתן דעתנו לדברים המתבארים במצווה זו לדעת הרמב"ן

למורה: בלימוד הפסוקים והפרשנות נתייחס לנקודה הבאה:

יחסינו לרכוש הזולת - התורה דורשת מאיתנו להתאמץ כדי להשיב את החפץ או לשמור עליו ולדאוג שתחזור אל בעליה; אסור לנו להתעלם מרכושו האבד של הזולת ונדרשת מאיתנו לקיחת אחריות ואקטיביות.

העמקה - מה היקפה של התביעה לאחריות?

נעין [בלקט מהלכות השבת אבידה של הרמב"ם](#).

לשם השוואה, נעין [בחוק השבת אבידה](#).

נשווה בין שני מקורות אלה כדי לחדד את היסוד הטמון במצוות התורה:

מדד השוואה	רמב"ם	חוק המדינה
מתי חלה חובת ה"טיפול" באבידה?		
חובת איתור המאבד		
מי חייב להחזיר את האבידה?		
חלות זמן הזכות על האבידה		

מהו ההבדל העקרוני בתביעה מהאדם בין מצוות התורה לבין חוק המדינה?

להעשרה: [פודקאסט בנושא השבת אבידה, סיפורים ומקורות](#).

העמקה - "לא תוכל להתעלם" (פסוק ג)

הניסוח "לא תוכל" מיוחד ויוצא דופן לעומת ציוויים אחרים. מה נוכל ללמוד מניסוח זה? (שימוש דומה ב"לא תוכל" נראה גם בפרק יב פסוק יז; פרק טז פסוק ה; פרק יז פסוק טו)

מצוות טעינה (פרק כב פסוק ד)

ד לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם הקם תקים עמו:

למורה:

ראשית נדייק בפסוק:

- מהו המצב המתואר?
- האם הדרישה היא לעזור לבעל החיים או לבעליו?
- היחס בין מצווה זו למקבילתה בשמות כג, ה

עיון בפרשנים

רש"י [ד]

הקם תקים - זו טעינה. להטעין משאוי שנפל מעליו:

עמו - עם בעליו, אבל אם הלך וישב לו ואמר לו: הואיל ועליך מצווה אם רצית לטעון טעון, פטור:

- המצווה בחומש דברים היא מצוות טעינה (לעומת מצוות פריקה בחומש שמות כ"ג:ה).
- תפקידה של המילה "עמו" מטילה אחריות אישית על הנזקק.

לתלמידי 5 יח"ל

רמב"ן [ד]

[...] ואמר בכאן "אחיך" ושם "אויבך" ו"שוונאך", לאמר תעשה עמו כן וזכור האחוה ותשכח השנאה:

העמקה

על המילה "עמו" בהופעתה בשמות כג ד, כותב ה"כלי יקר" (הרב אפריים לונטשיץ):
 "מכאן תשובה על מקצת עניים בני עמנו, המטילים את עצמם על הצבור ואינן רוצים לעשות בשום מלאכה אף אם בידם לעשות באיזו מלאכה או איזו דבר אחר אשר בו יכולין להביא שבר רעבון ביתם, וקוראים תגר אם אין נותנים להם די מחסורם. כי דבר זה לא צוה ה' כי אם 'עזוב תעזוב עמו', 'הקם תקים עמו'. כי העני יעשה כל אשר ימצא בכוחו לעשות, ואם בכל זה לא תשיג ידו, אז חייב כל איש מישראל לסעדו ולחזקו וליתן לו 'די מחסורו אשר יחסר לו, ועזוב תעזוב אפילו עד מאה פעמים'.
 לפי דברי הכלי יקר, הלימוד מהמילה "עמו" נוגע לכל דיני צדקה.

- מה עשויות להיות הסיבות (הפיזיות והנפשיות) שבעטיין אדם נזקק בוחר שלא לעבוד?

- אלו סיבות עשויות להצדיק שלילת צדקה מאותו אדם, ואלו סיבות יהיו לגיטימיות לסירוב לעבוד?

העמקה 2

"קיצור הלכות דרכים", הרב יואל בן נון (ובאופן ספציפי - הלכה ו).

מהו היישום המודרני של מצוות טעינה?